

УДК 81'27-81'42

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ПРОЕКЦІЇ НА ВІЙСЬКОВИЙ ДИСКУРС УКРАЇНИ

Старух В. О.

Академія внутрішніх військ МВС України, м. Харків

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації комунікативних стратегій ввічливості у військовому дискурсі України. У виявленні реалізації стратегій ввічливості в офіційному та неофіційному військовому дискурсі України автор особливу увагу приділяє концепції ввічливості П. Брауна та С. Левінсона, а також стратегіям ввічливості М. Бюрк та Р. Краута. В результаті аналізу автор також виокремлює інтернаціональні та національно-специфічні елементи реалізації комунікативних стратегій ввічливості у військовому дискурсі України.

Ключові слова: комунікативна стратегія, ввічливість, військовий дискурс, позитивне обличчя, негативне обличчя.

Постановка проблеми. Військові являють собою окремих соціальний прошарок населення, а дискурс військових значною мірою відрізняється від дискурсу цивільних. Наявність таких складових, як субординація, чітка регламентація відносин між званнями є головною відмінністю комунікативної субкультури військових. Проте субкультури не є феноменом, відокремленим від нації, тому в кожній із них локалізуються риси національної макрокультури, загальнонародної і професійної. Вивчення комунікативних особливостей різних субкультур у їх взаємодії між собою та з національною макрокультурою сприяє покращенню взаєморозуміння у діловій та побутовій сферах спілкування, а отже, і встановленню гармонійних стосунків у межах країни. З огляду на існування чітко виражених інтернаціональних специфічних особливостей військового дискурсу важливим стає і питання про національні та інтернаціональні його елементи. Виявлення названих елементів спрямоване на гармонізацію відносин уже не в межах країни, а на рівні міжнародного співробітництва. Реальною стала соціальна потреба у розв'язанні питання про специфіку реалізації комунікативних стратегій і тактик у військовому дискурсі в порівнянні із цивільним.

До аналізу сформульованого питання спонукав і лінгвістичний контекст, у якому активно досліджуються комунікативні стратегії в різних типах дискурсу і виявляються нові нюанси вираження фактору людини в мові [4]. Соціальна значущість і відповідність сучасним напрямкам лінгвістичного дослідження мовних явищ свідчать про актуальність теми, якій присвячена наша робота.

Аналіз теоретичної літератури за темою роботи дозволив зробити висновки про стан вивченості проблеми в цілому. Останнім часом стала помітною увага науковців до аналізу комунікативних стратегій різних типів, зокрема і стратегій ввічливості. Науковці формулювали свою точку зору на тлумачення ввічливості: 1) ввічливість як соціальна норма (В. Fraser); 2) ввічливість як мовні максими, правила (Р. Grice, Р. Lakoff, G. Leech); 3) ввічливість як договір про ведення діалогу (В. Fraser, W. Nolan); 4) ввічливість як такт (R. W. Janney, H. Arndt); 5) ввічливість

як розуміння дискурсу (R. Watts); 6) ввічливість як етична та прагмалінгвістична категорія (Н. І. Формановська); 7) ввічливість як оцінка статусу людини (В. І. Карасик) тощо.

Проте жодна з робіт не була присвячена дослідженню реалізації комунікативних стратегій ввічливості у проекції на військовий дискурс України, що зумовило появу прогалини в уявленнях про названий феномен і висвітлило суперечність. Сформулюємо її як запитання, що потребує вирішення. Як співвідносяться наказ – базовий елемент військового дискурсу, що в онтогенезі ніби заперечує стратегію ввічливості, – і демократизація відносин у військовій і правоохоронній сферах, яку постулює сьогоднішній цивілізований світ? Відповідь на це питання може дати аналіз мовних особливостей спілкування у військовому дискурсі.

Отже, метою дослідження є виявлення особливостей реалізації комунікативних стратегій ввічливості у військовому дискурсі України.

Передусім звернемося до аналізу базових понять дослідження, зокрема термінів комунікативна стратегія та комунікативні стратегії ввічливості.

Поняття комунікативна стратегія виникло в межах прагматичної лінгвістики, зокрема характеристики дискурсу. Розглядаючи дискурс як комунікативну подію, Т. А. ван Дейк виділив у ньому три типи контексту: соціальний контекст, прагматичний контекст і лінгвістичний контекст [2, с. 19–22]. Т. А. ван Дейк, В. Кінч та інші науковці зазначили, що соціальний контекст є одним із найважливіших елементів у досягненні розуміння в процесі комунікації.

Соціальний контекст належить до контекстуальних елементів процесу розуміння мовного повідомлення. Він складається із прагматичних та ситуаційних аспектів. Уявлення людини, яка сприймає інформацію, про цілі та інші мотивації людини, що повідомляє, а також власні цілі та мотиви отримувача інформації достатньою мірою визначають інтерпретацію й розуміння мовного повідомлення. Ситуаційний елемент полягає в тому, що учасники комунікації взаємопов'язані, вони можуть виконувати різні функції та ролі [1].

З метою встановлення змісту мовного повідомлення, необхідно здійснювати аналіз соціального контексту [там же]. При цьому необхідно ще мати набір конвенціональних установ (conventions) (правил, законів, принципів, норм, цінностей), які б визначали, які дії асоціюються з конкретними позиціями, функціями [там же]. Для нашого дослідження викладені положення враховані у побудові моделі аналізу: перш ніж виявляти особливості реалізації комунікативних стратегій ввічливості, ми маємо виділити специфічні риси соціального контексту військового дискурсу.

Прагматичний контекст охоплює широке коло питань: від комунікативних інтенцій, комунікативних стратегій і тактик мовця, умов подавання інформації і її інтерпретації до результату комунікації [там же], проте у світлі розв'язання наших завдань основну увагу зосередимо на понятті комунікативної стратегії, зокрема стратегії ввічливості. Їх ми будемо аналізувати в сукупності з лінгвістичним контекстом – власне мовними елементами комунікації, оскільки в реальному спілкуванні вони є неподільними.

Існує велика кількість визначень поняття комунікативна стратегія. У нашому дослідженні за основу було взяте визначення комунікативних стратегій

О. С. Иссерс: «...комплекс мовних дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети» [3, с. 54].

У нашому дослідженні ми приділяємо особливу увагу ідеї вчених П. Брауна та С. Левінсона [6] про розуміння ввічливості через поняття *positive face* та *negative face* та вчених М. Бьорк та Р. Краута, які розширили теорію П. Брауна та С. Левінсона в проекції на віртуальну спільноту [7]. Роботи П. Брауна та С. Левінсона все ще залишаються важливими попри критику і надають можливість зрозуміти комунікативну поведінку співрозмовників у процесі спілкування. Проте слід зазначити, що все ж таки реалізація ввічливості має національну специфіку, хоча автори зазначають факт її універсального характеру.

П. Браун та С. Левінсон вважають, що ввічливість – це вміння використовувати в процесі комунікації правильні стратегії. Під *positive face* вони розуміли «позитивний зміст свого образу або особистості, який потребує партнер по комунікації». *Negative face* – це свобода дій, право залишатися собою, право не приймати на себе негативних зобов'язань. В процесі соціальної взаємодії комуніканти підтримують *face* один одного [6].

Ввічливість, яка виражається мовними засобами, – це маскування мовних актів, які несуть загрозу *positive* або *negative face* партнера по комунікації. Отже, ввічливість може бути позитивною та негативною.

Стратегії позитивної ввічливості включають висловлювання, які є ознакою доброзичливості, дружніх почуттів, солідарності. М. Бьорк та Р. Краут виділяють 15 стратегій позитивної ввічливості [7]. Подамо ці стратегії разом із коментарями щодо їх використання в офіційному військовому дискурсі, прикладом якого є Статут внутрішньої служби Збройних Сил України [5], та неофіційному, прикладом якого є повсякденне спілкування військовослужбовців.

1. Стався з розумінням до інтересів, потреб і чеснот слухача (*Notice, attend to his interests, wants, needs, goods*). У офіційному спілкуванні елементи цієї стратегії передбачені в статутних вимогах, які стверджують, що начальник повинен уважно вислухати підлеглого і навпаки. У неофіційному дискурсі ці стратегії підкоряються загальнонаціональним закономірностям.

2. Перебільшуй інтерес, схвалення, симпатію до слухача (*Exaggerate interest, approval, sympathy with H*). В офіційному військовому дискурсі ця стратегія не використовується. В неофіційному спілкуванні вона спостерігається іноді в педагогічних цілях.

3. Збільшуй ступінь інтересу до слухача (*Intensify interest to H*). Ця стратегія не використовується в офіційному дискурсі, хоча в неофіційному може іноді спостерігатися.

4. Використовуй маркери приналежності до групи (*Use in-group makers*). Маркери приналежності до групи передбачені у військових статутах. Це і правила вітання, і мовні кліше прощання тощо. В неофіційному військовому дискурсі маркери приналежності до групи визначаються віковими характеристиками та спеціалізацією навчання.

5. Шукай згоди (*Seek agreement*). В офіційному військовому дискурсі ця стратегія поширена мало, адже підлеглий беззаперечно повинен виконувати наказ.

В неофіційному військовому дискурсі ця стратегія частково використовується з метою покращення виконуваної роботи.

6. Уникай незгоди (Avoid disagreement). В офіційному військовому дискурсі стратегія не використовується. В неофіційному частково використовується з метою уникнення конфліктних ситуацій.

7. Припускай, створюй, стверджуй спільність інтересів (Presuppose, raise, assert common ground). На цьому принципі побудована вся система військового виховання, отже, стратегія поширена у військовому дискурсі.

8. Жартуй (Joke). В офіційному військовому дискурсі ця стратегія не вітається. В неофіційному спілкуванні жарти дозволяють відійти від серйозності військових справ та внести незначний елемент зближення, наприклад, між офіцером та курсантом, або просто розрядити атмосферу.

9. Стверджуй, припускай, що мовцеві відомі турботи й бажання слухача (Assert, presuppose H's knowledge of and concern for H's wants). Ця стратегія використовується вибірково як в офіційному, так і в неофіційному дискурсі.

10. Пропонуй, обіцяй (Offer, promise). В офіційному дискурсі не використовується, адже обов'язковим для підлеглого є виконання наказів попри те, що він в результаті його виконання отримає. В неофіційному дискурсі ця стратегія використовується рідко.

11. Будь оптимістичним (Be optimistic) – одна із основних стратегій військових, хоча клішованих засобів вербального вираження вона не має.

12. Втягуй у діяльність і мовця, і слухача (Include both S and H into activity). В офіційному військовому дискурсі ця стратегія використовується з великою обережністю – хіба що в дидактичних цілях. В неофіційному дискурсі використовується, але частково.

13. Інформуй або запитуй про причини (Give or ask for reasons). Обов'язкове правило спілкування як в офіційному, так і в неофіційному військовому дискурсі.

14. Припускай і стверджуй взаємність (Assume or assert reciprocity). Цю стратегію можна назвати імпліцитно представленою в офіційному та неофіційному спілкуванні.

15. Демонструй розуміння і симпатію до слухача (Give gifts to H: goods, understanding, cooperation). В офіційному військовому дискурсі ця стратегія не вітається, але вона використовується в неофіційному спілкуванні.

Негативна ввічливість орієнтована на negative face співрозмовника, вона враховує бажання співрозмовника бути незалежним. М. Бьорк та Р. Краут виділяють 10 стратегій негативної ввічливості [7].

Так, перша стратегія стверджує: Навмисно уникай прямої мови (Be conventionally indirect). Подібні стратегії є неприйнятними для військового дискурсу, адже в кожному випадку комунікації повинно бути чітке звернення. У другій стратегії зазначено: Використовуй вирази модальності можливості (необов'язковості) та питання (Question, hedge). У військовому дискурсі відсутні вирази з прийменником *чи*, які виражають необов'язковість, та вирази на позначення можливості виконання наказів. Третя стратегія стверджує: Будь песимістичним (Be pessimistic). Ця стратегія відсутня у військовому дискурсі, адже військовослужбовців з самого по-

чатку орієнтують на досягнення кращих результатів та не дають можливості звикнути із думкою про можливість невиконання якоїсь із задач. Четверта стратегія зазначає: Зменшуй незручності та зобов'язання (Minimise the imposition). Не притаманна військовому дискурсу, адже накази повинні виконуватися не зважаючи ні на що. У п'ятій стратегії зазначено: Виказуй повагу (Give deference). Ця стратегія є обов'язковою у спілкуванні між військовослужбовцями як в офіційному, так і в неофіційному військовому дискурсі. Шоста стратегія говорить: Вибачайся та перепошуй (Apologize). Ця стратегія в більшості випадків характерна у напрямку курсант-офіцер та не притаманна напрямку спілкування офіцер-курсант. Сьома стратегія стверджує: Знеособлюй мовця та слухача (Impersonalize the speaker and hearer). Ця стратегія не притаманна військовому дискурсу, адже у будь-якій ситуації у спілкуванні враховується соціальна позиція мовця та слухача. У восьмій стратегії вказано, що: Визначай дію, яка загрожує face, як загальноприйняте правило (State the face threatening action as a general rule). У військовому дискурсі ця стратегія притаманна підлеглим, які не мають права на дії, направлені на збереження свого face. Дев'ята стратегія стверджує: Навмисно уникай прямого звернення до людини, яка говорить (використання номіналізації, пасивної конструкції, загальних висловлювань) (Nominalise). Абсолютно не притаманна військовому дискурсу, адже будь-який наказ, звернення тощо має чіткого адресанта. В останній, десятій стратегії, вказано: Виказуй свою думку (Go on record as incurring a debt). Повністю не притаманна військовому дискурсу, адже у військовій справі стосовно наказів не існує місця власним думкам.

У Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України [5] є окремий розділ «Про військову ввічливість і поведінку військовослужбовців». Отже, для військових елемент ввічливості є одним з головних. Військова ввічливість виражається обізнаністю та дотриманням правил поведінки військового: знання статуту, відповідне звертання до командирів, відання військового вітання, відповідна поведінка не тільки на території проходження служби, але й у громадських місцях.

Але елементи реалізації стратегії ввічливості не є універсальними. У Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України [5] в результаті дослідження стратегій ввічливості були виокремлені інтернаціональні та національно-специфічні елементи їх реалізації.

Інтернаціональним елементом є вітання військовослужбовців у відповідності до встановлених правил, а конкретніше – віддання військового вітання. Для військових усіх культур військове вітання – це вияв взаємної поваги і згуртованості військовослужбовців. Національно-специфічним є алгоритм віддання військового вітання. Так, військовослужбовці України віддають вітання усією долонею, яка дивиться донизу, при цьому середній палець спрямований до скроні. Крім того, в Україні військові звертаються у відповідності до звання, наприклад: *Дозвольте звернутися, товаришу капітан*. При цьому до офіцера у званні підполковник звертаються наступним чином: *Бажаю здоров'я, товаришу полковник*. Отже, використання слова *товариш* є національно-специфічним. В армії США та Великобританії надається перевага такому зверненню: *Good morning, Sir* (*Доброго ранку, сер*), хоча варіант *Good morning, Major* (*Доброго ранку, майор*) також прийнятний.

Взаємна повага як елемент відносин між військовослужбовцями є інтернаціональною, але її реалізація в українському військовому дискурсі здійснюється національно-специфічним шляхом. Так, звернення на *Ви* чітко показує поважне ставлення до співрозмовника. В англомовних країнах використання еквівалента *Ви – you* має амбівалентне значення.

У військовослужбовців прояви ввічливості реалізуються через виконання певних прийомів. Так, свідченням того, що військовослужбовці слухають свого командира та готові виконати його наказ, є прийняття стройового положення. Цей елемент реалізації стратегії ввічливості є інтернаціональним.

Висновки. Отже, специфіка реалізації комунікативних стратегій ввічливості у військовому дискурсі зумовлена вимогами Статутів. Обмеження отримують стратегії позитивної ввічливості, які зменшують ступінь офіційності спілкування і спрямовують учасників комунікації на посилення його емоційності. Результати аналізу засвідчили, що як на вербальному, так і на невербальному рівні існують інтернаціональні і національно-специфічні способи вираження ввічливості. Мовні особливості зумовлені наявністю клішованих висловлень, передбачених статутами.

Список літератури

1. Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153–211.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – Б. : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : [монография] / О. С. Иссерс. – М. : ЛКИ, 2008. – 288 с.
4. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: Теоретичні засади галузевої комунікації : [монографія] / Л. М. Пелепейченко, І. О. Лисичкіна та ін. ; [за редакцією докт. філол. наук, проф. Л. М. Пелепейченко]. – Харків : АВВ МВС України, 2008. – 270 с.
5. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : [Електронний ресурс]: Верховна Рада України; Закон, Статут від 24.03.1999 № 548–XIV. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/548-14>
6. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
7. Burke M., Kraut R. Mind Your Ps and Qs: The Impact of Politeness and Rudeness in Online Communities : [Електронний ресурс] / M. Burke, R. Kraut. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.thoughtcrumbs.com/publications/328-burke.pdf>

Старух В. А. Коммуникативные стратегии вежливости в проекции на военный дискурс Украины / В. А. Старух // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 2. – С. 348–354.

Статья посвящена исследованию особенностей реализации коммуникативных стратегий вежливости в военном дискурсе Украины. В процессе исследования реализации стратегий вежливости в официальном и неофициальном военном дискурсе Украины автор особое внимание обращает на концепцию вежливости П. Брауна и С. Левинсона, а также на стратегии вежливости М. Бёрк и Р. Краута. В результате анализа автор также выделяет интернациональные и национально-специфические элементы реализации коммуникативных стратегий вежливости в военном дискурсе Украины.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, вежливость, военный дискурс, позитивное лицо, негативное лицо.

Starukh V. O. Communicative strategies of politeness within the framework of the military discourse of Ukraine / V. O. Starukh // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 2. – P. 348–354.

This article focuses on the research of peculiarities of politeness communication strategy implementation within the framework of the military discourse of Ukraine. The topicality of the article is determined by social importance and compliance with the trends of linguistic studies concerning language phenomena. While studying the ways of politeness strategy implementation in official and non-official military discourse of Ukraine the author pays special attention to P. Braun and S. Levinson concept of politeness, and also to M. Burke and R. Kraut strategies of politeness. The results of the research assure that the peculiarities of politeness communication strategy implementation in the military discourse are specified by the requirements of Statutes. Thus positive politeness strategies are restricted in the military discourse. One more result of the research is the selection of international and specifically national elements of realization of politeness communication strategies in the military discourse of Ukraine. Language peculiarities of realization of politeness communication strategies are specified by clichéd statements provided by Statutes.

Key words: communicative strategy, politeness, military discourse, positive face, negative face.

Поступила в редакцию 27.11.2013 г.